
PÁRTOK ÉS ÉRTÉKELESEK

FRICZ TAMÁS

A bal- és jobboldal az ezredfordulón

Az alábbi tanulmányban a következő kérdésre kívánok választ keresni: a bal-jobb szembenállás tükrözi-e még az utóbbi évek, sőt az utóbbi hónapok jelentős horderejű átalakulásait – különös tekintettel a 2001. szeptember 11-ei Egyesült Államok elleni terrortámadásra –, avagy mint tipikus „modern” kategória, meggörnyed a posztmodern világjelenségek súlya alatt és háttérbe szorul?

A válasz megadásához először néhány kiinduló alaptézist fogalmazok meg, majd arra igyekszem választ keresni, hogy milyen érvek és tények szólnak a kategóriapár háttérbe szorulása, illetve fennmaradása mellett. Röviden arra is kitérek, hogy a 2001. szeptember 11-i terrortámadás következményei vajon hogyan befolyásolhatják a bal-jobb ellentétet 2001-ben és utána, végül pedig azt vizsgálom, hogy hogyan alakul a bal-jobb helyzete Magyarországon.

KIINDULÓ TÉZISEK

Aligha vitatható, hogy a bal-jobb megosztottság a nyugati politikai kultúrában és beszédmódban a modernitás szerves részévé vált, egyben a politikai folyamatok, a pártok, politikai aktorok és erőcsoportok küzdelmeinek alapvető értelmezési kerete immáron 200–250 éve. Súlya, jelentősége olyan fogalmakhoz és kategóriákhoz hasonlítható, mint az állam a civil társadalom, a demokrácia, az emberi jogok, a liberalizmus–konzervativizmus–szocializmus, a képviselő, a részvétel stb.

Ugyanakkor azt állítom, hogy a XXI. században a bal-jobb helyzete, ha tetszik „pozíciója” radikálisan átalakul. Ennek lé-

nyege az, hogy amíg bő 200 éven át a baloldaliságnak és a jobb-oldaliságnak, illetve az ezzel való azonosulásnak cselekvéssorientáló, motiváló szerepe volt, addig mára a kategóriapár politikai hívó szóvá alakul át, amelynek elsősorban eligazító, ha tetszik informatív, s nem mozgósító jelentősége van. A bal-jobb olyan értékrenddé, világlátássá, szemléletté alakul át, amelynek jelentőségét és erejét egyre inkább a modern kori tradíció, a tradícióhoz való kötődés adja meg. A bal vagy a jobb a XXI. században egyre kevésbé politikai program, mozgalom, inkább egyfajta beleszületés vagy választott belekerülés egy világ-szemléletbe, mely a dolgokat baloldali vagy jobboldali rendben helyezi el.

Másfelől, a XXI. századra látványosan megszűnik a bal és a jobb élethalálharca: megszűnik a két tábor közötti küzdelem a „ki a progresszív, ki a regresszív”, „ki a haladó, ki az elmáradott” kérdéskörökben; a bal- és jobboldal egyre inkább kölcsönösen elfogadja egymást, hiszen létük kölcsönösen feltételezi egymást. A „ki kit győz le”-versengés helyett, mint a modernitás fennmaradó, kölcsönös tradíciói, együttesen kerülnek szembe a XXI. század kihívásaival, s az igazán nagy kérdés az, hogy meg tudnak-e felelni ezeknek a kihívásoknak. A változás lényege tehát éppen az, hogy mint stabil és intézményesült XIX–XX. századi nyugati tradíciók, együtt kell szembenézniük a posztmodernitás, illetve a globalizáció új folyamataival.

MIÉRT SZORULHAT HÁTTÉRBE A BAL-JOBB MEGOSZLÁS?

Amikor a XIX–XX. századi értelemben vett bal-jobb megoszlás esetleges háttérbe szorulásának jeleit vizsgáljuk, akkor alapvetően öt tényezőt érdemes szemügyre vennünk.

Először is, a bal-jobb szembenállás látványosan elvesztette a korábban benne rejlő rendszer-alternatívát. Történelmileg nézve a baloldaliság a XVIII–XIX. században a polgári törekvéseket, a polgári társadalom, ha tetszik a kapitalizmus mint rendszer igenlését jelentette a tradicionális hűbéri, arisztokratikus rendi társadalommal szemben. Sőt tudjuk, hogy mindebben fordulat állt be a XIX. század vége, a XX. század első évtizedeiben: a kapitalizmus és demokrácia térhódításával párhuzamosan, illetve különösen a Szovjetunió, az első kommunista állam létrejötte után már egyre inkább a szocializmus mint rendszer igenlése jelentette a baloldaliságot a kapitalizmussal szemben, s így a XX. századon végigvonul a kapitalizmus-szocializmus rendszerküzdelem, mint jobb-bal ellentét.

Igen ám, csak hogy 1989 ebben korszakos fordulatot hozott: a kétpólusú világ egyik fele, a szocialista rendszer látványos vereséget szenvedett, 1991-ben felbomlik a Szovjetunió, ettől

kezdvé nem lehet szocializmusról, mint rendszer-alternatíváról beszélni. E tekintetben tehát egydimenzióssá válik a világ, azaz megszűnik a hagyományos, modern értelemben vett társadalmi-gazdasági rendszerek küzdelme. Fukuyamának tehát ennyiben igaza volt, amikor meghirdette a történelem vége tételét, ám azzal nem számolt, hogy a történelemben a modern, XX–XXI. századi értelmű rendszerküzdelem csak egy szakasz volt, amelyet a XXI. századtól új típusú ellentét-dimenziók váltanak fel.

Vagyis a bal-jobban eleddig rejlő rendszer-dichotómia valóban megszűnik, eltűnik az ezredvégen, s ez nagymértékben lecsökkenti a kategóriapár politikai és történelmi súlyát, motiváló erejét.

Másodszor, a kibontakozó globalizációs folyamatokra hívom fel a figyelmet. A nemzetgazdaságokon túllépő, világgazdasági keretek kialakulására, az ezzel összefüggésben létrejövő nemzetközi gazdasági szervezetek és azok országbefolyásoló intézkedései, a gazdasági trendek minden országot érintő hatásai következtében a nemzeti kormányok mozgástere jelentősen beszűkült. Különösen az EU-országok vagy az EU-hoz csatlakozni kívánó országok kormányai döntéseik igen jelentős százalékát már nem saját mérlegeléseik, ideológia programjuk, hanem külső elvárásrendszerek mentén kénytelenek meghozni. Ezért tapasztalható az, hogy egyre kevésbé lehet különbséget tenni bal- és jobboldali színezetű kormányok között. Egyre gyakrabban előfordul, hogy az adott világgazdasági, illetve európai trendekhez alkalmazkodva baloldali, szociáldemokrata kormányok emelnek adókat, szűkítik a szociális kiadásokat, növelik a fegyverkezési kiadásokat, avagy a menekültügyben hoznak kevésbé liberális intézkedéseket; de a fordítottja is igaz, szerencsés világgazdasági folyamatokat kihasználva jobboldali kormányok építik ki és gazdagítják a szociális államot, csökkentik az adókat és növelik a jóléti kiadásokat. Ha jobban belegondolunk, akkor egyáltalán nem biztos, hogy Tony Blair „harmadik útja” és Gerhard Schröder „új középje” a szociáldemokrácia egyfajta megújulásának a kísérlete, ellenkezőleg, szemérmes beismerése annak, hogy a szociáldemokrácia is olyan „közép” lett a jobboldallal, a kereszténydemokráciával és a konzervatívizmussal együtt, amely középéről indulva hol balra, hol jobbra mozdul el, az adott igen szűk mozgástéren belüli kihívásoknak megfelelően. Ugyanakkor – más megközelítésben – a közép-re helyeződés, a centrum nem más, mint az oldalak felolvadása.

A globalizáció olyan új kérdéseket és politikai dilemmákat vet fel, amelyek sok tekintetben „keresztbe szelik” a régi elkülönüléseket, s ha itt Lipset és Rokkan hagyományos törésvonal-elméletét vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy új törésvonalak vannak kialakulóban. Még nem tudjuk pontosan, hogy ezek közül melyik válik olyan erejűvé, mint a nemzeti-etnikai,

vallási, bér munkás-tulajdonos és ipari-agrár törésvonal, de kétségkívül ennek a folyamatnak vagyunk tanúi. Ilyen új konfliktusképző erő lehet például a gazdaság nemzetköziesedése kontra nemzetgazdasági szuverenitás, a globalizálódó kultúra, szokások kontra nemzeti kulturális identitás őrzése, a politikai döntéshozatal nemzetköziesedése (lásd Európai Unió, NATO stb.) kontra a nemzetállami, demokratikus gyakorlat védelme, a fegyverkezés új kihívásai kontra békevágy és katonai függetlenségigény stb. Mindezek olyan potenciális konfliktusvonalak, amelyek újfajta válaszokat igényelnek, a hagyományos bal-jobb panelek nem érvényesíthetők automatikusan. Jó példa erre, hogy a hagyományosan békepártibbnak tekinthető baloldal napjaink új konfliktusaiban (iraki harcok, koszovói beavatkozás, a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem, az Afganisztán elleni háború) sokszor erőteljesebben szorgalmazza a katonai fellépést, mint a jobboldal – gondoljunk Clintonra, illetve a jelenlegi német vagy francia kormányra.

Mindezen túl a globalizáció előhoz és felerősít olyan új kérdéseket is, mint a menekülthullám, s sajátos válaszokra készíti a különféle színezetű kormányokat. (Csak példaként említhető, hogy Kanada liberális kormánya sorra hozza a megszorító intézkedéseket menekültügyben, illetve, az egyértelműen vesztesre álló liberális Howard azzal nyerte meg a választásokat Ausztráliában, hogy nem engedte be a menekülteket szállító hajókat az országba.) De említhető a környezetvédelem immáron világszinten megjelenő dilemmája (lásd üvegházhatás), új típusú, vallási, szexuális, etnikai és egyéb identitások megjelenése, s egyáltalán nem utolsósorban, a globalizáció előnyeit élvező „nemzetközi” elit, a nemzetközi establishment és az ebből teljesen kimaradó rétegek közötti szakadék kialakulása. Az utóbbi azért is különösen izgalmas, mert ma már mind a bal-, mind a jobboldali kormányokhoz kötődő kormányzati alkalmazottak, menedzserek, szakemberek stb. abban érdekeltek, hogy ezen előnyös helyzetüket fenntartsák, miáltal kialakul egy új törésvonal, melyet szerte Európában láthatóan radikális, populistá, jobboldali pártok használnak ki.

Harmadszor, megfigyelhető, hogy a fenti folyamatokkal összefüggésben a választópolgárok is fokozatosan elszakadnak a bal-jobb dichotómiától, pontosabban az emocionális, hitszerű kötődéseik oldódnak fel. Ez azt jelenti, hogy egyre kevésbé azonosítják önmagukat a kategóriapár mentén, s ezáltal politikai motivációik sem ettől determináltak; másképpen fogalmazva, csökken vagy elvész a bal-jobb dimenzió cselekvésorientáló súlya. Mindez különösen erőteljesen mutatkozik meg a fiatal, 30–35 év alatti választópolgári generációknál, akik igen tudatosan tartanak távolságot mindkét oldal kormányaitól, s másfajta identitásokat hangsúlyoznak.

Negyedszer, az új közép- és kelet-európai demokráciák is sa-

játos módon relativizálják, olvasztják fel a bal-jobb kategóriapárt. Egyfelől ugyan Észtországtól Magyarországon át Bulgáriáig mindenütt megjelenik a bal-jobb mint értelmezési keret, s mint a Nyugat-Európához való felzárkózás politikai kulturális feltételrendszere, ám az is rögtön feltűnik, hogy a nominális, fogalmi megjelenés mögött gyakran egészen másfajta politikai motivációk és cselekvések húzódnak meg. E tekintetben három sajátos elem ragadható meg: az egyik a kommunista pártok jogutód pártjainak működése. Ezek a pártok Lengyelországtól Magyarországon át Romániáig új szociáldemokrata pártként kívánják identifikálni magukat, ám politikai ellenfeleik nem mint modern balközép pártokat, hanem mint a régmúltat idéző, személyeikben is kontinuitást mutató posztkommunista pártként kezelik őket és így viszonyulnak hozzájuk. Ez tehát nem bal-jobb ellentét, hanem kommunizmus-antikommunizmus törésvonal. A másik az etnikai konfliktusok masszív jelenléte a térségben: az etnikai, nemzetiségi és nyelvi ellentétek (s ezzel összefüggésben vallási ellentétek, nyugati típusú és ortodox kereszténység, illetve kereszténység és iszlám) a legsúlyosabb esetekben polgárháborúkhöz vezetnek, mint ahogyan az Jugoszláviában történt. A szerb-horvát-bosnyák-albán stb. konfliktusokban a bal és jobb szembenállása szinte egyértelműen zárójelbe kerül, indifferenssé válik. (Ennek egy másik izgalmas vetülete, hogy a koszovói amerikai és NATO-beavatkozás idején még a legliberálisabb szerb ellenzékiek is támadták, kritizálták az amerikai fellépést. Gondoljunk akkor ezzel összefüggésben az iszlám reakciókra Irak és ma Afganisztán esetében...)

Meg kell még említeni ehelyütt a közép- és kelet-európai országok modernizációs, felzárkózási, európai integrálódással összefüggő koncepciói közötti vitákat. Erre jellegzetes példa lehet Magyarország. Magyarországon a két világháború közötti időszakban kialakult egy igen heves vita az ország modernizálásáról, az egyik oldalon az úgynevezett népiek avagy nemzetiek álltak, a másik oldalon az ún. urbánusok, avagy kozmopoliták. Ez a vita újjáéledt a rendszerváltás után is Magyarországon, s a nemzetiek és a kozmopoliták ellentéte ma is igen éles és meghatározó. Lehet ugyan az elsőt jobboldalinak, a másodikat baloldalinak nevezni, de ez részben félrevezető, mert a nemzeti és a kozmopolita beállítottság egyaránt és igen keverten tartalmaz bal- és jobboldali elemeket, s a két tábor motivációi sem egyszerűen bal- és jobboldaliak. (Példa erre, hogy a balliberális párt, az SZDSZ és a jobbliberális kereszténydemokrata pártszövetség, a Fidesz-MDF között igen éles szakadék van, mert nem a bal-jobb a döntő motiváció, hanem az antiszocialista-szocialista és a népi-urbánus.)

Mindez tehát azt mutatja, hogy az új demokráciák Közép-Európában régi-új típusú problémáikkal paradox módon illeszkednek bele a XXI. század eleji globalizációs és átalakulási folya-

matokba; azokat nem egyesítik, hanem erősítik, a ezáltal hatásukban a bal-jobb értelmező erejét olvasztják.

Végül, ötödikként a 2001. szeptember 11-i, Amerika elleni terrortámadás következményeit kell említenem, ám erről a végén szólnék néhány szót.

MI MARADHAT FENN A BAL-JOBB MEGOSZTOTTSÁGBÓL A XXI. SZÁZADBAN?

A fentiek egyértelműen azt sugallják, hogy a bal-jobb, mint tipikusan XIX–XX. századi kategóriapár, eltűnik a fogalmak süllyesztőjében az egészen megváltozott XXI. századi világban. Ám korántsem gondolom így, mégpedig a következők miatt.

1. Akárhogyan csűrjük-csavarjuk, tény, a bal-jobb kategorizáció kétszáz év alatt a modernitás szerves része lett, a modern politikai gondolkodás tradíciója, hasonlóan olyan fogalmakhoz, mint az állam, a civil társadalom, a demokrácia, az emberi jogok, a liberalizmus–szociáldemokrácia–konzervativizmus hármassága, az önkormányzatiság stb. E tradícióhoz nő fel, fejlődik ki a posztmodern kor is, ezért nincs okunk azt állítani, hogy a modernitás és a posztmodernitás között ne maradna fenn bizonyos fogalmi-kategoriális kontinuitás.
2. Igaz ugyan, hogy megszűnt a bal-jobb szembenállás rendszertartalma, élessége, radikalizmusa, ám megmaradt, megmaradhat e két kategória néha személyes, néha egyértelműbb értéktartalma; tehát mint két egymással szembenálló értékrend, szemléletmód, ha tetszik világlátás, fennmaradhat és eligazító erővel rendelkezhet.
3. Igaz ugyan, hogy főként a fiatal választópolgári generációk, de általában a választók számára is a bal-jobb már nem jelent politikai elköteleződést, azaz magukat általában a centrumba sorolva, hol balra, hol jobbra voksolnak (azaz racionálisan választanak), ám az mégis igaz ma is, hogy informatív értéke van a bal-jobb kategorizációjának. A választópolgár számára az örökölt tradíciók alapján jelentősége van annak, hogy egy párt bal- vagy jobboldalinak vallja magát, ebből bizonyos következtetéseket tud levonni a politikai paletta állásáról, a politikai versenyről és választási lehetőségeiről.
4. Igaz, hogy a globalizáció igen sok hatása összekeveri, átalakítja a bal- és jobboldal reakcióit, de nem lehet teljesen kizárni azt sem, hogy bizonyos kérdések mentén „visszarendeződik” a hagyományos bal-jobb szembenállás.
5. Végül tény, hogy az új közép- és kelet-európai demokráciákban, s jellemzően Magyarországon is a bal-jobb megle-

hetősen zavarosan jelenik meg, s jó néhány más megoszlásnak nagyobb a jelentősége. Mégis az Európai Unió politikai-ideológiai intézményi keretei, az Európai Parlament funkciói, szerkezete, a nemzetközi pártcsaládok óhatatlanul a hagyományos megosztottság felé terelik ezeket a belépni szándékozó országokat. Ez pedig arra terelheti ezen országokat, hogy az európai integráció során sajátos konfliktusaikat igyekezzenek bal-jobb dimenzióban is értelmezni.

Mindezt összegezve az a véleményem, hogy a bal-jobb kategóriapár és megosztás fennmarad a XXI. században is, ám lényegesen megváltozik a társadalomban, az életben betöltött szerepe. Levetközi igen éles, „csípős” politikai-ideológiai tartalmát, cselekvésmotiváló, radikális, ösztönző, identitásképző erejét, s helyette egy kevésbé látványos, háttérben meghúzódó és tipizációs keretté válik. Olyan látásmóddá, gondolkodásmóddá alakul, amely bizonyos politikai témáknál markánsan tettenérhetővé válik, máskor viszont teljesen háttérbe szorul.

A bal-jobb életképességének oka nagyfokú homályosságában, rugalmasságában, ugyanakkor tradicionális érzékelhetőségében rejlik. Soha nem elég konkrét, precíz az egyes témák és aktorok értékelésében, megítélhetőségében, ám használatának mind a politikában, mind a társadalomtudományokban, mind a mindennapi beszédben informatív értéke van, s éppen ez az utóbbi „multifunkcionalitás” adja vonzerejét, hiszen ha innen nézzük, akkor végtelenül demokratikus fogalompár: politikusok, tudósok és egyszerű emberek között ver egyfajta nyelvi hidat, s ezért igen nagy a csábító ereje. (Kicsit hasonlatosan éppen a demokratikus–nem demokratikus dichotómiához.) Nem beszélve végül arról, hogy minden megroppanása, összekavaródása, talajvesztése ellenére a baloldali és a jobboldali közbeszédnek összetartó ereje, ha tetszik virtuális közösségképző ereje is van – többek között éppen a másik oldallal szembeni identifikáció által is. Ez pedig olyan „előny”, amelyről igen nehezen fog lemondani az emberiség.

MI LESZ A BAL-JOBBS MEGOSZTOTTSÁGGAL 2001. SZEPTEMBER 11. UTÁN?

Ahhoz, hogy a fenti kérdésre válaszolni tudjunk, először is tisztázunk kell, hogyan érintette szeptember 11-e a világfolyamatokat, az emberi civilizációt.

Az Amerika elleni terrortámadás – a maga tragikusan szélsőséges formájában – a globalizációs folyamatban már régóta benne rejlő konfliktus- és veszélyforrásokat radikalizálta, ha

tetszik, az egész emberiség „képébe vágta” az eddig feldolgozatlan problémák tömkelegét. Szeptember 11-e után a maga rettenetesen negatív módján most először juttatta el a fejlett világot, tágabban az emberiséget ahhoz, hogy most már valóban világméreteken gondolja át az emberi közösség együttélésének problémáit és lehetőségeit. Innentől kezdve a fejlett, euroatlanti világ nem zárkozhat be a saját jólétébe, elégedettségébe, illetve saját problémáiba, s mint az emberiség jelenlegi húzóereje, kénytelen lesz felelősséget vállalni az emberiség elmáradott, vagy egyszerűen másként élő és gondolkodó részeiért.

A kiindulópont tehát az, hogy a fejlett világnak ki kell lépnie a „fényes elszigeteltségből”, s szembesülnie kell más népek problémáival, meg kell ismernie más etnikumok, vallások, régiók és emberek gondolkodásmódját, életvitelét, szokásait, cselekvése mozgatórugóit. Enélkül ugyanis képtelen lesz arra, hogy kezelje a felmerülő problémákat, márpedig ha nem teszi, akkor önmaga kerül veszélybe, miként azt 2001. szeptember 11-e megmutatta. A szörnyűséges terrortámadás számomra azt mutatta meg, hogy mi történhet akkor, ha emberi közösségek alapjaiban nem ismerik egymást, nem kommunikálnak egymással, vagy megfordítva: ilyen lépésre csak akkor szánhatják el magukat bárkik a világon, ha teljességgel megszűnik a kapcsolat népek, vallások, civilizációk között; ez odáig fokozhatja az előítéleteket, hogy a szeptember 11-éhez hasonló merényletek bekövetkezhessenek.

A fejlett világ bal- és jobboldala tehát együtt, egyszerre került történelmi léptékű kihívás elé, s ezeknek a kihívásoknak csak együttműködve tudnak megfelelni. A World Trade Center utáni időszak kérdései a modern demokráciák bal-jobb megosztottságát háttérbe szorítják, s olyan, civilizatórikus szinten kezelhető témákat állítanak előtérbe, amelyben már nem a Nyugat bal-jobb megosztottsága a mérvadó, hanem maga a Nyugat, amely egyébként bal-jobb tradíciókon épül fel. Az igazi kérdés valójában az, képes-e a fejlett világ bal- és jobboldala a köztük lévő elmentéket a civilizációs, világméretű problémák orvoslásában versenyeztetni, avagy a bal-jobb vita belterjessége megmarad, ami kioltja a hatásos cselekvés lehetőségét.

Erre még nem tudjuk a választ, arra azonban módunk van, hogy sorra vegyük az új civilizatórikus kihívásokat, amelyekre a bal- és jobboldalnak választ kell találnia. Nézzük a legfontosabb kihívásokat, s az eddigi reakciókat:

1. Kultúrák, civilizációk küzdelme. Samuel Huntingtonnak *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című munkájában leírtak különleges aktualitást kaptak 2001. szeptember 11-e után. Bár az arab kultúra és civilizáció legradikálisabb elemei követték el a terrortámadást, mégis minden jelzésértékű arra nézvést, hogy milyen feszültsé-

- gek vannak a Nyugat és annak szimbóluma, az Egyesült Államokra nem kis előítélettel tekintő arab világ között. E rémisztő civilizációs törésvonal kezelésének első lépése a másfajta kultúra, másfajta életforma, szokások, gondolkodásmód megismerése, befogadása. E tekintetben a jobboldal szokott nagyobb rugalmasságot mutatni, hiszen a baloldallal fejlődésmániájával szemben fontosnak tartja a fennálló, a meglevő tiszteletét, tolerálását. Ez a nyitottság most elvileg kiterjedhet a többi kultúra meg- és elismerésére is.
2. A vallások küzdelme. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy a civilizációk és kultúrák mindegyikének történelmi önfenntartó lényege a vallás, mely átél és túlél évszázadokat is. Így van ez a Nyugattal, de így van az arab világgal, Kínával, Japánnal és Indiával is. A vallások megértésében, tolerálásában ez idáig a baloldal nem nagyon remekelt, a jobboldalnak e tekintetben óriási előnyei vannak.
 3. Az emberiség szociális problémái és a szegénység. A civilizációk és vallások összecsapása akkor éleződik ki igazán, amikor éles különbség mutatkozik ezek egzisztenciális és szociális helyzete között. Elmondható, hogy valóban égbekiáltó egyenlőtlenségek közepette jutott el az emberiség a XXI. századba, hiszen több milliárdan éheznek a Földön. A fejlett Nyugat mind ez ideig semmilyen érdemi lépést nem tett ennek a konfliktusnak a felszámolására, de mára ez elodázhatalanná vált. A szociális problémák kezelése, a szociális gondoskodás elvileg a baloldal testhezálló feladata. Itt a nagy kérdés, hogy a civilizációk közötti szociális gondok enyhítésében is képes lesz-e cselekvéssé formálni elvi alapállását.
 4. A nemzetközi szervezetek világban betöltött szerepe körüli viták. A civilizációk harca és a globalizáció ellenes küzdelem itt ér össze: a fejlett Nyugattól lemaradt, elmaradt civilizációk, vallások leginkább a „fejlett” világ politikáját ékesen jelképező nemzetközi szervezetekben látják elsődleges ellenségüket, akárcsak a Nyugaton belüli globalizációellenes mozgalmak. Az igazi kérdés ezek után az, hogy képes-e a Nyugat arra, hogy szembenézzen politikai, gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi és egyéb nemzetközi szervezeteinek működési kérdéseivel, az ENSZ-től kezdve a világkereskedelmi központokon, valutaalapon, Világbankon át egészen a NATO-ig. Eddigi hagyományok alapján a baloldal jóval nagyobb hőfokkal támogatta az internacionalizációt, a nemzetköziesedést, a jobboldal viszont több toleranciát mutatott a regionális identitások iránt. Kérdés, most milyen reakciók várhatóak.
 5. A fegyverkezés és a terrorizmus elleni háború körüli viták. A baloldal a tradíciók szerint pacifikáltabb, mint a jobboldal, ám a legfrissebb tapasztalatok szerint a nyugat-euró-

pai baloldali kormányzatok talán még jobban támogatják az USA és a NATO fegyveres akcióit, mint a jobboldali kormányok, de legalábbis a különbség nem markáns a két oldal között. Nyitott kérdés és nem determinált, hogy e témakörben milyen stratégiát alkalmaz majd a bal- és jobboldal.

6. A Közel-Kelet, a palesztin–izraeli konfliktus körüli viták. A szeptember 11-i terrortámadás egyik fontos okát egyértelműen az izraeli–palesztin konfliktusban kell keresni, s az ezzel való szembenézés nehezen kerülhető el. Az Egyesült Államok, de különösen az amerikai „baloldal” (a demokráta) mindig is Izraelt tartotta szövetségesének, amit egyre növekvő kritika ér – Európában is –, s ez is felülírhatja a bal-jobb logikát. Sajátos probléma ezen túl, hogy a holokauszt után Izraelt, a zsidó államot a Nyugat egyfajta „szent tehénnek” kezelte, amelynek esetleges túlkapásait, agresszióit és nacionalizmusát a történelem, a náciizmus miatt elnézőbben, sőt elnézően kezelte. Véltetően 50–55 évvel az akkori tragédia után eljöhet egy olyan pillanat, amikor az érthető hallgatást követően Izrael állampolitikáját is szabadon és kritikusan kell megítélni. E tekintetben nyilvánvaló, hogy a baloldalnak jóval nagyobbak a gátlásai, mint a jobboldalnak, hiszen eleddig minden, a zsidóságot vagy a zsidó államot ért kritikát az antiszemitizmus megnyilvánulásának állított be és ezen az alapon elutasított. 2001. szeptember 11. után azonban új helyzet állt elő, s a jobboldal mellett a baloldal is képessé válhat a történelmi görcsök okozta zárt gondolkodás feloldására.
7. Az Egyesült Államok szerepe körüli vita a fejlett világon belül. A terrortámadás után felvetődik a kérdés, hogy vajon az Egyesült Államok külpolitikája, illetve az általa hordozott kultúra elegendően felvértezett-e ahhoz, hogy a civilizációs kihívásokat kezelje. Itt természetesen az európai bal- és jobboldal előtti kihívásról van szó, s elmondható, hogy eleddig általában a baloldal, s főleg a baloldali liberalizmus bizonyult az USA feltétlen és kritikátlan hívének, míg a jobboldal időnként erős kritikát gyakorolt a tege-rentúlról érkező külpolitikával, kultúrával szemben. Ez a kérdés megkerülhetetlen, s sajátos új kihívás elé állítja az európai baloldali és jobboldali politikusokat, értelmiségieket, közéleti embereket.
8. S végül, a világ egészéről, a fejlődésről, a közjóról alkotott globális kép esetleges újraértelmezésének kérdése. Nem kevesebbről van szó, mint olyan kérdések feltevéséről, amelyek a civilizációk és kultúrák küzdelmében tételeződnek: Biztos, hogy az egyedül lehetséges társadalmi működési forma a demokrácia? Biztos, hogy csak a fogyasztói jólét hozhatja el boldogságot? Biztos, hogy az individuális szabadság a legfőbb érték s nem a kollektív stb.? Ezek azért

égetően fontos kérdések és válaszra szorulnak, mert nekünk fejlett világbelieknek tudnunk kell: igazunk van-e akkor, amikor Ázsiától, a Közel-Kelettől kezdve egészen Afrikáig és Óceániáig mindenütt a demokrácia, a piac és az individualizmus bevezetését szorgalmazzuk, gyakran erőltetjük, avagy ebben egyáltalában nincs igazunk és tévedünk e buzgólkodásunkban.

E válaszok megtalálásához igen nagy nyitottság, a létező dolgok iránti nagy-nagy tisztelet szükséges, s kérdés, hogy ehhez a baloldalnak vagy a jobboldalnak van-e nagyobb kapacitása. Az eddigi tapasztalatok, a modern kor tradíciói alapján a jobboldal nagyobb esélyekkel rendelkezik a XXI. század talányainak megfejtéséhez, ám az új helyzet teljesen új válaszokat szülhet a baloldalon is.

Összegezve: az Egyesült Államok elleni terrortámadás utáni korszak a világ civilizációs, kulturális és vallási törésvonalait állítja előtérbe, azaz megváltoznak a politikai küzdelmek alapegységei. A fejlett világ bal- és jobboldala egy táborba kerül az új világpolitikai megosztottságban, s ha tetszik, ha nem, együttes fellépéseket és politikai stratégiákat kell kialakítani a túlélés érdekében. Ám éppen azt igyekeztem bizonyítani a fenti felsorolásban, hogy ettől még nem szűnik meg a bal- és jobb sajátos érzékenysége a civilizációs kihívások korában, ennek megfelelő szerénységre és alázatra lesz szükségük ahhoz, hogy új pozícióikat megtalálják a XXI. századi új világkorszakban.

Végül is változik-e valami a bal- és jobboldal párharcával a XXI. században? Semmi, „csupán” annyi, hogy most már nem a két oldal párharca dönti el a világ sorsát, nem lesz „élet-halál ura” e kategóriapár. A világ sorsát most már csak együtt döntetik el.

Magyarországon viszont a balnak és a jobbnak – ha egyáltalán érdemi jelentésük van – még jó néhány „klasszikus” vitát le kell folytatnia ahhoz, hogy azután együtt is képesek és készek legyenek konfliktusokat kezelni.

A BAL-JOBBA ALAKULÁSA 2001-BEN MAGYARORSZÁGON. VAN-E MÉG ÉRTELME?

Mint már korábban utaltam rá, a bal-jobb szembeállítás jelentőségének csökkentésében különösen „élen járnak” az új kelet- és közép-európai demokráciák, s így jelesül Magyarország is. A továbbiakban kifejezetten hazánkkal foglalkozom, áttekintve azt, hogy témánk szempontjából milyen változásokat hozott a 2001-es esztendő.

1. Először is ki kell emelni, hogy a tavalyi év a magyar pártrendszer további, igen erőteljes koncentrálódását hozta

magával. Korábbi írásomban (Kétpártrendszer vagy két fő pártrendszer? – MPE, 1999) már világosan jeleztem azt, hogy a pártverseny visszavonhatatlanul kétpólusossá válik. Ez a trend azóta valóban érvényesült, olyannyira, hogy a 2002-es áprilisi választások eredményeképpen a két nagy párt (MSZP, Fidesz) mellett már csak két kis párt (SZDSZ, MDF) jutott be a parlamentbe, ráadásul mindkettő messze 10 százalék alatt végzett. Emellett a kétpólusosság bizonyítéka az is, hogy a látszólag „centrumterveket” felmutató Centrum Párt erodálódik, szétszakad a két pólus irányában. A koncentrációs folyamat olyan erőteljessé vált 2001 végéig, hogy már-már korrigálnom kellett a két főpártrendszerrel kapcsolatos tézisémet. Nem volt teljesen kizárt ugyanis, hogy a 2002-es áprilisi országgyűlési választásokon csak három vagy négy párt kerül be a parlamentbe, ráadásul a két nagy – a Fidesz–MDF pártszövetség és az MSZP – mellett a bejutó párt(ok) nem éri(k) el a 10%-ot sem, tehát kétséges még a „mérleg nyelve szerep” funkció teljesülése is.

Am témám szempontjából nem is erre hegyezném ki a mondandóm, hanem arra, hogy a két igen erős politikai pólus kiépülése a bal-jobb megkülönböztetés relevanciáját tovább mérsékli Magyarországon. Miért? Azért, mert ha egy országban már csak egy jobbközép és egy balközép politikai erő marad meghatározó, akkor elkerülhetetlen, hogy mindkettő felvállalja a kormányzati és ellenzéki szereplés során az összes lehetséges, a választópolgárok életén javítani kívánó, alapvető értéket, lett légyen az eredetileg XIX. és XX. századi értelemben baloldali vagy jobboldali érték. Ezen értékek együttes felvállalása egyfelől – jó néppárti stratégiaként – a szavazatok maximalizálása miatt van, másfelől azonban azért is, mert ha már szinte alig vannak kisebb pártok, amelyek bizonyos részérdekek és -értékek képviseletét felvállalnák, akkor egyszerűen elkerülhetetlen az ezekkel való foglalkozás is. Jó példa erre az FKGP látványos széthullása és annak következményei 2001-ben. A kisgazdapárttól az év elejétől sorra-rendre szakadtak le képviselők és csoportjai, melynek következtében 2001 végén a mezőgazdasági parasztság elvesztette addig meglevőnek vélt politikai képviseletét. (Időközben, 2001 őszére az FKGP gyakorlatilag kilépett a kormánykoalícióból.) Így a két nagy, a Fidesz és az MSZP most már arra is rákényszerült, hogy néppárti politikáját kiterjessze a mezőgazdaságból élők széles rétegeire is.

Mindezek következtében a centrum bal, illetve jobb oldalán elhelyezkedő két „nagyság” tudomásul vette, hogy csak ez a két erő az, amely kormányzóképes és kész stábbal, csapattal, társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerrel

rendelkezik. Vagyis: a centrumközeli pártverseny, már-már kétpártrendszer a bal- és jobboldali identitást csak szimbólumokban, ideologikus, kulturális, történeti és nyelvi toposzokban, mentalitásokban, s sajnos egyáltalán az egymással szembeni nyílt gyűlölködésben tudta kifejezésre juttatni. Ezzel szemben az összes kézzelfoghatóan „pragmatikus”, azaz gazdasági, politikai, szociális EU-csatlakozással kapcsolatos, bérügyi, munkanélküliséggel, oktatással, egészségüggyel, közbiztonsággal, infrastruktúrajavítással. összefüggő kérdéskörökben elhalványult, eljelentéktelenedett a hagyományos bal-jobb különbség. Azaz, mondjuk az MSZP nem teheti meg, hogy ne foglalkozzon az egyházak ügyével, működési, finansziális problémáival, a Fidesz-MDF pedig nem teheti meg, hogy ne nézzen szembe a szegénységgel vagy a munkavállalók hagyományos, egzisztenciális követeléseivel.

Így tehát a már-már kétpártrendszer kifejezetten tovább gyengítette a bal-jobb kategóriapár valóságos tartalmát, politikai jelentőségét.

2. Az sem kétséges ugyanakkor, hogy a modern értelmű bal-jobbot egy sajátos probléma, mégpedig a baloldal vezető erejének, az MSZP-nek a posztkommunista jellegű öröksége is tovább terheli, illetve érvényteleníti. Ez persze nem kifejezetten magyar, hanem döntően kelet- és közép-európai kérdés (azzal a kivétellel együtt is, hogy Csehország egy „szűz” szociáldemokrata pártot tudott produkálni), ám nálunk – akárcsak a lengyeleknél – különösen erősen jelen van. 2002-re véglegesen kialakult az a helyzet, hogy az MSZP-t politikai ellenfelei nem modern, nyugat-európai értelemben vett szociáldemokrata pártnak tartják, hanem egy múltjától legfeljebb részben megszabadult posztkommunista képződménynek. Természetesen a közvéleményben és a tudományban is megoszlanak a vélemények az MSZP posztkommunista avagy modern szociáldemokrata jellegéről, ám tény, hogy néhány jellemzőben markánsan eltér a nyugat-európai partnereitől, a Szocialista Internacionálé tagjaitól.

Ezek: egyes vezető személyek politikai kontinuitása a Kádár-korszaktól napjainkig a párt élén; nyílt vagy kevésbé nyílt kapcsolati hálózat fennmaradása a gazdaság, a társadalom, a kultúra, az önkormányzatok, az államigazgatás stb. területén; a társadalmi bázis nem „klasszikus” baloldali szerkezete, illetve a bázis elöregedése; a párt politikájában megjelenő, időnként teljességgel „jobboldali” gazdaságpolitika (lásd: Bokros-csomag) stb. Mindezek kétségtelesenül tehertételként jelentkeznek a „modern” baloldaliság kialakításakor. Ám még ha ettől el is tekintenénk, akkor is

alapvető jelentőségű egy politikai mezőben, hogy kit hogyan ítélnék meg és kezelnek politikai ellenfelei. E tekintetben pedig világos, hogy a Fidesz és az MDF – mely pártok között 2001. augusztus végén példaértékű választási szövetség jött létre – az MSZP-t nem modern szociáldemokrata, hanem a kádári örökséget hordozó, attól szabadulni nem tudó posztkommunista pártként kezelik és értékelik, s így viszonyulnak hozzá.

Ennek is a következménye az, hogy – a nyugati mintákat alapvetően megkérdőjelezve – a két nagy párt, illetve pártszövetség ugyan konkrét kormányzati lépéseiben nem álltál távol egymástól, mindkét „fél” néppárti jellegű centripolitikát folytat, mégis a „balközép” és a „jobbközép” táborok között sokkal, de sokkal nagyobb a távolság, avagy szakadék miként az például Angliában vagy Németországban van, nem is beszélve Svédországról. Azaz a balközép és jobbközép erők természetes csatája helyett nemzeti-konzervatív, illetve posztkommunistának tartott erők csapnak össze, a köztük levő ellentétek és gyűlöletek mélységét pedig képtelen érzékeltetni a balközép-jobbközép vagy baljobb kategóriapár.

A modern baloldal hiánya tehát tovább relativizálja a baljobb értelmező erejét.

3. Végül ne feledkezzünk el arról sem, hogy Magyarország egy gazdasági válságból lassan kilábaló, a nemzetközi pénzügyi és gazdasági szervezetek működésének, döntéseinek, javaslatainak sok tekintetben kiszolgáltatott ország, s az aktuális kormányoknak sokszor gúzsba kötve kell táncolniuk. Ebből pedig az következik, hogy a bal-, illetve a jobbközép kormányok adott nemzetközi és világ gazdasági környezetben egymás érték szerepeit szinte felcserélve hoznak bal-, illetve jobboldali jellegű döntéseket. Lásd: a „szociáldemokrata” Horn-kormány a Bokros-csomaggal neokonzervatív-neoliberális gazdaságpolitikát vezetett be, míg a nemzeti alapú liberális-konzervatív Orbán-kormány a munkanélküliség letörését, a fiatal családok megsegítését, a nyugdíjak, szociális juttatások emelését tűzte ki célul és részben meg is valósította.

Nem arról van szó tehát, hogy a balközép, illetve jobbközép kormányok elveszítik identitásukat, hanem arról, hogy ebből a kiindulópontból az érték sé mákkal messzemenően ellentmondó gyakorlati lépéseket tesznek a pártok. Egyetlen megállapítás marad tehát, miszerint a szociáldemokrata vagy liberális-konzervatív kormány hol bal, hol jobboldali „ízű” lépéseket tesz, ám ezáltal a bal-jobb séma eligazító ereje igencsak gyengül.

Összegezve: Magyarországon 2001-ben a bal-jobb séma nagymértékben elveszítette a jelentőségét, amelyben a pártrendszer koncentrálódása, már-már kétpártrendszerre válása, a kormányzati és nemzetközi politikai-gazdaságpolitikai mozgástér beszűkülése és az MSZP sajátos örökségéből adódó ellentmondások játszanak alapvető szerepet. A 2002-es országgyűlési választások óta ez a helyzet nem változott, továbbra is a sajátos ideologikus-világnézeti-nyelvi alapú kétpólusosság érvényesül és uralkodik a politikai életben, a közéletben, s nincs igazi centrumközeli ellenerő, amely ezt megtörné.

Állításom tehát az, hogy a bal-jobb kategóriapár ereje már a fejlett világban, Nyugat-Európában is gyengült, ám ehhez az erodálódási folyamathoz az új kelet- és közép-európai országok hatványozottan járulnak hozzá a maguk sajátos – a „klasszikus” bal-jobb tartalmától gyakran eltérő – politikai és társadalmi ellentéteikkel.